

Κεφάλαιο πρώτο

Το κουτί των χαμένων κρίκων

1.1. Μια ιστορία προκατάληψης

Επιτρέψτε μου να αρχίσω με μια *ιστορία προκατάληψης*, ή καλύτερα, με ένα ιστοριογραφικό διάγραμμα με το οποίο προτίθεμαι να επαναδιατυπώσω την εδραίωση και τη διάδοση της σημειωτικής, αρχής γενομένης με εκείνο που θεωρώ *στροφή*. Το σημείο αποτέλεσε κεντρικό σημείο στοχασμού σε όλες τις εποχές και τους πολιτισμούς, από τον Αριστοτέλη στην Ελλάδα, μέχρι τον Πανίνι στην Ινδία. Όμως, αυτό το οποίο με ενδιαφέρει εντέλει είναι η ανακατασκευή του ορισμού της σημειωτικής ως επιστήμης, ως πεδίο με θεωρητική εγκυρότητα που συγκεράζει ένα συγκεκριμένο αριθμό ορισμών μιας εποχής. Έτσι, μπορούμε να προσδιορίσουμε έναν τέτοιο ορισμό της σημειωτικής ως αυτόνομης επιστήμης στις αρχές της δεκαετίας του εξήντα, όχι πιο νωρίς.

Η σημειωτική, η οποία εφαρμόζεται από εκείνη την περίοδο και πέρα, μπορεί να συνοψιστεί σε δύο θεμελιώδη ρεύματα, καθένα από τα οποία με την σειρά του χαρακτηρίζεται από το όνομα του κάθε μελετητή – εμμένοντας σταθερά στην άποψη ότι αυτά τα ονόματα δεν οδηγούν στην εξάπλωση πλήρως της σημειωτικής έρευνας εκείνης της εποχής ούτε η σημειωτική εξαντλείται με τη δική τους θεώρηση.

Σημειολογία και ανθρωπιστική παράδοση

Θα συνοψίσω το πρώτο ρεύμα μέσω του ονόματος του Roland Barthes. Ο ίδιος εξασκούσε μια σημειολογία (όχι ακόμα μια αληθινή και πλήρη *σημειωτική*) ως *κριτική των ιδεολογικών συνδηλώσεων*, παρούσες με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, σε εκείνο το υπέρ-σύστημα σημείων το οποίο, κατά την γνώμη του, είναι η γλώσσα. Η σημειο-

λογία πηγάζει, σύμφωνα με τον Barthes, από την ιδέα ότι υπάρχουν ποικίλα συστήματα σημείων στο εσωτερικό των πολιτισμών. Τα εν λόγω σημεία δεν μελετώνται ξεχωριστά, ως ξεχωριστές μονάδες, αλλά σε εκείνο το πλαίσιο της σημασίας, το οποίο οργανώνει τα συστήματα σημείων και σημασίας σε οργανωμένα σύνολα. Σύμφωνα με τον Barthes, το πρόβλημα έγκειται στο γεγονός ότι αυτά τα συστήματα σημασίας γίνονται κατανοητά και μεταφράσιμα όταν αναχθούν σε ένα απόλυτο σύστημα σημείων, το οποίο είναι η γλώσσα. Η φυσική γλώσσα νοείται ως ένα σύστημα σημείων, το οποίο, αν και είναι κατά μια άποψη όπως τα άλλα, δηλαδή, όπως η χειρονομιακή συμπεριφορά ή η μουσική συμφωνία, κατέχει μια χαρακτηριστική ιδιότητα, να μιλά για τον εαυτό της αλλά και για τα άλλα συστήματα σημείων. Σε αντίθεση με τα άλλα συστήματα (οπτικό, κινητικό, μουσικό, χωρικό κτλ.), η γλώσσα έχει το προνόμιο να ορίζει τον εαυτό της, αλλά και τα άλλα συστήματα σημείων.

Επιπλέον, υπάρχει στον Barthes ένα σημείο αδιαπραγμάτευτο, ότι η σημειωτική είναι ένα είδος *μεταγλώσσας*, δηλαδή, μια γλωσσολογία ικανή να ερμηνεύει, πέρα από το γλωσσικό σύστημα, όλα τα συστήματα σημείων. Αν και απλουστευμένο, σε γενικές γραμμές είναι έτσι¹⁵.

Εφεξής η ιδέα ότι διάφορα σημεία βρίσκονται κρυμμένα εντός ή δια μέσω της γλώσσας, καθιστά τη σημειολογία μια κριτική των ιδεολογικών συνδηλώσεων, μια αποκάλυψη των σημείων της κοινωνικής ιδεολογίας. Έχω την εντύπωση ότι η πλειοψηφία των περισσοτέρων από εμάς σήμερα, έχει ξεχάσει ότι ο Barthes ήταν ο πρώτος σημειολόγος. Στη δεκαετία του πενήντα ήταν κριτικός θεάτρου, ο οποίος ανέλαβε το καθήκον να διαδώσει και να υπερασπιστεί το έργο του Bertolt Brecht στη Γαλλία. Εάν θυμηθούμε αυτή τη βιογραφική (και θεωρητική) νότα, αντιλαμβάνεται κανείς τι σημαίνει να εφαρμόζει κάποιος τη σημειολογία ως κριτική ιδεολογικών συνδηλώσεων. Ο Barthes είναι μπρεχτικός και ως τέτοιος σκέφτεται την πιθανότητα η σημειολογία να είναι μια επιστήμη ικανή, με την εννοιολογική οργάνωση, να αναλύει, να αποδομεί (ας μου επιτραπεί η χρήση ενός σημερινού όρου) εκείνο το σύνολο των πολιτισμικών, κοινωνικών και ιδεολογι-

κών συνδηλώσεων, τα οποία η αστική τάξη εισήγαγε στη γλώσσα¹⁶. Η ιδέα είναι η αποδόμηση αυτών των ιδεολογικών συνδηλώσεων, οι οποίες έχουν ένα συστηματικό χαρακτήρα και η ελευθερία του *βαθμού μηδέν* της γλώσσας, μια λευκή μορφή της γλώσσας, η οποία προφανώς σχετίζεται με εκείνη την περίοδο, και αφορά στο όνειρο μιας κοινωνίας ελεύθερης, χωρίς ιδεολογία, χωρίς τάξεις¹⁷.

Εάν δεν έχουμε αυτό κατά νου και δεν εξάρουμε αυτές τις συσχετίσεις, δεν θα καταλάβουμε την επιτυχία της σημειωτικής, τυχαία ίσως, αλλά, σίγουρα θεμελιώδης για εκείνη την εποχή, ούτε τα μελλοντικά της όρια. Σήμερα για παράδειγμα, θα συμφωνούσαμε με την θέση ότι η κριτική της ιδεολογικής διάστασης της κοινωνίας δεν είναι επίκαιρη. Η λέξη *ιδεολογία* δεν προφέρεται πλέον (είχα τολμήσει μια φορά να την αποκαλέσω *ideològia*, έτσι ώστε να επανεξεταστεί κάτω από ένα νέο πρίσμα, αλλά το εγχείρημα δεν ευοδώθηκε).

Η διάδοση της μπαρτεσιανής σημειολογίας οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι επρόκειτο για ένα συγκερασμό της μπρεχτικής κριτικής διάστασης και της ιδέας της υπεροχής της γλώσσας έναντι όλων των άλλων σημειολογικών συστημάτων. Όμως, το θεμελιώδες θεωρητικό ζήτημα ήταν η μεταγλώσσα. Ήταν εξάλλου η περίοδος της λεγόμενης *γλωσσολογικής στροφής*, δηλαδή, εκείνης με στοιχεία φιλοσοφίας, η οποία αναπτύχθηκε στις αγγλοσαξονικές χώρες και έθετε τη γλώσσα στο κέντρο της ανθρώπινης και κοινωνικής προβληματικής¹⁸. Και στις δυο περιπτώσεις, το προνόμιο που αποδόθηκε στην γλώσσα βασιζόταν σε μια λογική θεώρηση της. Η ιδέα ήταν ότι προκειμένου να μελετηθεί ο άνθρωπος χρειαζόταν η ανάλυση τουλάχιστον της γλώσσας του, δηλαδή, όλα όσα συμμετέχουν όταν εκείνος επικοινωνεί ή έχει πρόθεση επικοινωνίας με τους ομοίους του. Ήταν ένας ασφαλής τρόπος, προς αποφυγή θεώρησης του ανθρώπου ως αντικείμενο ή ως μεμονωμένο υποκείμενο (με θετικιστικό τρόπο), αναλύοντας, έτσι, την ανθρώπινη και κοινωνική διάσταση του ανθρώπου διαμέσου του τρόπου αναπαράστασης και επικοινωνίας.

Είναι προφανές, αν και έχουν περάσει μερικές δεκαετίες, ο λόγος επιτυχίας της γλωσσολογικής σημειολογίας και *γλωσσολογικής στροφής*. Κατά βάθος, και οι δύο απαντούσαν στις λεγόμενες ελευ-

θέρμες τέχνες, ως προϊόντα έμπνευσης του ανθρώπινου πολιτισμού. Πρόκειται για ένα σύνολο γνώσεων, αν και η γλώσσα κατέχει την απόλυτα προνομιακή θέση, ως μοναδικός τρόπος έκφρασης του ανθρώπου και του πολιτισμού. Η ερμηνευτική σήμερα θεωρώ ότι είναι η συνέχιση της ανθρωπιστικής παράδοσης, η οποία θέτει τη γλώσσα στο κέντρο των κοινωνικών σχέσεων, θέση εντελώς απαρχαιωμένη και ξεπερασμένη υπό τις σύγχρονες επιστημολογικές συνθήκες.

Μια σημειολογία εννοούμενη ως μεταγλώσσα, επανασυνδεόμενη ιδεατά με την ανθρωπιστική παράδοση, δεν θα μπορούσε παρά να έχει επιτυχία. Κατά την γνώμη μου, όμως, το σημείο αυτό αποτέλεσε την αιτία του τέλους της. Εισερχόμενη σε ένα πολιτισμικό μοντέλο, το οποίο ίσως δεν της ανήκει δικαιωματικά, η μελέτη της σημασίας χάνεται στον γενικότερο ανθρωπισμό που κυριαρχούσε στον πολιτισμό της δεκαετίας του εξήντα, με τον κίνδυνο να εξαφανιστεί. Η ικανότητα επιστημολογικής ρήξης, έμφυτη στο ζήτημα της σημασιολογικής δομής, φιλτραρισμένη με το αρχαίο ανθρωπιστικό πνεύμα – γραμματική, ρητορική, φιλοσοφία κτλ.–, έφτασε στο απόγειο της επιτυχίας της, τη στιγμή που πρόδωσε τον κύριο και αρχικό σκοπό της. Γιατί να μελετήσουμε τη Σημειωτική, εάν δεν είναι παρά μια διαγλωσσολογία, γνωρίζοντας ότι θέτει θέματα ήδη γνωστά στην παράδοση; Γιατί να θεμελιώσουμε μια θεωρία της γλώσσας όταν είναι ήδη παρούσα, για παράδειγμα στην αρχαία ρητορική; Αρκεί να αναθεωρήσουμε τις ανθρωπιστικές μελέτες στη γλώσσα –όπως καταλήξαμε να κάνουμε– οπότε η σημειωτική, θεμελιώνεται και αποκηρύσσεται, διαχέεται και διαλύεται ταυτόχρονα.

Η πιο σαφής περίπτωση της διάχυσης και διάλυσης της μπαρτεσιανής σημειολογίας είναι η σύνδεσή της με τη επάνοδο της αρχαίας ρητορικής¹⁹. Η επαναφορά της ρητορικής προκαλεί αυτό που θεωρώ ως τέλειο παράδειγμα *βαβελικής σύγχυσης*. Η συσσώρευση ρητορικών μορφών –όπως γίνεται για παράδειγμα στα γνωστά έργα του Lausberg²⁰ ή του Perelman²¹– είναι μια απόπειρα να τεθούν μαζί, σε μια ενοποιημένη θεωρητική προοπτική, ορισμοί που επινοήθηκαν και προβλήματα που συζητήθηκαν στο εσωτερικό θεωριών, φιλοσοφιών, επιστημολογιών πολύ διαφορετικών μεταξύ τους. Οι ρη-

τορικές μορφές που προτάθηκαν στη διάρκεια δύο χιλιετιών ανταποκρίνονται σε εντελώς διαφορετικούς ορισμούς για τη γλώσσα. Σκεφτείτε για παράδειγμα ότι, ο Fontanier –μεγάλος θεωρητικός της κλασικής ρητορικής, ενδεχομένως ο τελευταίος– εξέταζε μέσα στις θεωρίες του τις *μορφές του πάθους*, όπως η ύβρις, η λύπη κτλ²². Σε κάποιο σημείο ωστόσο, οι μορφές πάθους εκλείπουν εξαιτίας της θεωρίας ρητορικής που δε θεωρούσε πλέον σχετική την προβληματική του πάθους. Συνεπώς, ένας σαφής τύπος θεωρίας της γλωσσικής και εννοιολογικής λειτουργίας (η ρητορική) μετατράπηκε σε λειτουργία του τύπου λήψης αποφάσεων σχετικά με τη γλώσσα, και έτσι εμφανίστηκαν τυπολογίες ρητορικών μορφών πολύ διαφορετικές μεταξύ τους.

Συγκεντρώνοντας, όπως έχουν κάνει αρκετές νεο-ρητορικές που σημειοδοτούν, πολλές μορφές λόγου, οι οποίες προσδιορίζονται σύμφωνα με πολύ διαφορετικές θεωρίες της γλώσσας, κατέληξαν στη δημιουργία πληθώρας μορφών «συρραφής», ασυνάρτητες, μη συγκρίσιμες, ασύμμετρες μεταξύ τους. Έτσι, η επάνοδος της ρητορικής συνέβαλε σε ένα ιδιαίτερο ύφος σύγχυσης, επειδή παρουσίασε ως συμβατό ένα σύμφυρμα στοιχείων που ξεκινούσαν από θεωρίες διαφορετικών ειδών ταξινόμησης και προσανατολισμού της σημασίας του λόγου.

Σημειωτικό παράδειγμα

Την ίδια στιγμή που η σημειολογία του μαρτεσιανού είδους είχε να κάνει με τις διάφορες ελευθέρια τέχνες, ένα άλλο είδος σημειωτικής εδραιώνονταν σε ένα συγκεκριμένο παραδειγματικό τύπο έρευνας. Θα θέσω αυτό το σημειωτικό παράδειγμα, υπό το όνομα του Umberto Eco. Το ιδιάζον αυτού του παραδείγματος είναι ότι τίθεται, με ριζοσπαστικό τρόπο, ενάντια στη σωσσυριανή κληρονομιά, δηλαδή, ενάντια σε ο,τιδήποτε αντιπροσώπευε για τον Barthes και τους άλλους η στιγμή της ρήξης, η οποία στις αρχές του αιώνα (αναφέρομαι στον Bréal και τον Saussure) αποτέλεσε τη δημιουργία ενός επιστημονικού κλάδου, που είναι η σημαντική και η σημειωτική²³. Ο Eco αξιοποιεί μια διαφορετική παράδοση, εκείνη που είχε εγκαινιάσει ο Charles Sanders Peirce²⁴.

Η σημειωτική του Peirce ξεκινάει από την ιδέα να μην αξιοποιείται με ιδιαίτερο τρόπο η γλώσσα. Για τον Peirce η θεωρία του σημείου ήταν μια *σημειωτική*, δηλαδή, μια μελέτη όλων των τύπων σημείων, όχι μόνο *σημειολογία*, δηλαδή, μια μελέτη σημείων που προέρχονται από την ανθρώπινη γλώσσα. Όμως, ίσως, θα μπορούσαμε να αλλάξουμε την υπόθεση, λέγοντας ότι ο Peirce δεν είχε καθόλου ξεκάθαρη ιδέα, τι είναι η γλώσσα. Ο Peirce ήταν ένας φιλόσοφος με ανεπαρκή γλωσσολογική παιδεία, ωστόσο ήταν ένας μεγάλος επιστημολόγος, ίσως ένας από τους μεγαλύτερους επιστημολόγους του καιρού μας.

Έτσι, ο πυρήνας της ριζοσπαστικής θέσης του Eco είναι εκείνος που αποκλείει μία σημειολογία μπαρτεσιανού τύπου και ανάγει, πέρα από τη σωσσυριανή επιστημονική ρήξη, την ιδέα ότι υπάρχει μια *ιστορία του σημείου*, μια ιστορία της έννοιας από σημειακές παραδοχές, η οποία δε χρειάζεται να οριστεί εξ αρχής του θεωρητικού παραδείγματος της σημειωτικής, αλλά ανάγεται σε φιλοσοφικές ιδέες από την απαρχή του πολιτισμού μας. Με την πρώτη εμφάνιση της ελληνικής σκέψης είναι που αναδύεται και ο σχετικός στοχασμός με το *σήμα*, το *σημείο* το *νου*, δηλαδή, μια ιδέα επί του σημείου που προκύπτει ως συστατικό της ίδιας της φιλοσοφίας²⁵.

Όμως, το ερώτημα είναι με ποιον τρόπο μπορούμε να βεβαιώσουμε το εν λόγω παράδειγμα της σημειωτικής. Το απλοποιώ για ακόμη μια φορά, χρησιμοποιώντας στοιχεία από τις καρικατούρες. Όπως είναι γνωστό, ένας τρόπος για να γίνουν οι καρικατούρες είναι να δοθεί έμφαση σε ένα μόνο χαρακτηριστικό του μοντέλου που θέλουμε να κάνουμε, αφήνοντας σε δεύτερο επίπεδο τα υπόλοιπα. Παίρνουμε ένα χαρακτηριστικό του προσώπου, για παράδειγμα το μέτωπο, και το διογκώνουμε δυσανάλογα, ενώ ταυτόχρονα σμικρύνουμε το στόμα, τα αυτιά κτλ. Η καρικατούρα είναι η μεγέθυνση κάποιου φυσιογνωμικού χαρακτηριστικού. Πρόκειται, ωστόσο, για μια αναπόφευκτη ενέργεια, καθώς κάθε τρόπος αναπαραγωγής ενός προσώπου, όπως σημειώνει με προσοχή ο Wittgenstein, είναι κατά κάποιο τρόπο μια καρικατούρα.

Αν όντως είναι έτσι, με ποια αναπόφευκτη «καρικατούρα» μπο-

ρούμε να αποδώσουμε τις στρατηγικές που διαμορφώνουν αυτό το σημειωτικό παράδειγμα; Η πρώτη στρατηγική που πρότεινε ο Eco είναι μια *a priori κατάταξη των σημείων*, γλωσσικών και μη. Όπως στον Peirce υπάρχει ένα μεγάλος κατάλογος σημείων και μία, επίσης, μεγάλη τυπολογία των πιθανών συνδυασμών τους, δηλαδή, μια μορφολογία και ιεραρχία σημείων πολύ περίπλοκη, κατά τον ίδιο τρόπο και η σημειωτική του Eco παρουσιάζεται ως μια θεωρία ταξινομικού τύπου. Σε αυτήν κατατάσσει αρχικά τα διάφορα είδη σημείων και στη συνέχεια μελετώνται οι τρόποι με τους οποίους ένα σημείο μετασχηματίζεται σε άλλο. Συνεπώς, πλάι στον ταξινομικό παράγοντα, υπάρχει μια συνιστώσα, η συντακτική δομή, η οποία αναφέρεται σε μετακινήσεις και δράσεις.

Όμως, με ποιον τρόπο καθορίζεται η σύνταξη των σημείων μεταξύ τους; Στην περίπτωση του Eco, το είδος της κίνησης εμπεριέχεται στην ίδια την ιδέα του σημείου. Το σημείο είναι μια αντιμέταθεση, εμφανίζεται όταν κάτι βρίσκεται στη θέση κάτι άλλου. Και πώς διαμορφώνεται αυτή η αντιμέταθεση; Για τον Eco μπορεί να εξηγηθεί ξεκάθαρα σύμφωνα με το παλιό μοντέλο της λογικής του κρυμμένου νοήματος (υπονόημα). Το κρυμμένο νόημα είναι ο τρόπος που θέτει σε λειτουργία το μηχανισμό των σημείων. Περνάμε από το ένα σημείο στο άλλο μέσω των διαφόρων κρυμμένων νοημάτων, που είναι, σύμφωνα με το αριστοτελικό μοντέλο, η επαγωγή, η παραγωγή κι η απαγωγή. Για να περάσουμε από το ένα σημείο στο άλλο, λοιπόν, δεν θα κάναμε τίποτε άλλο από το να χρησιμοποιήσουμε στρατηγικές τύπου συλλογιστικής και κρυμμένων νοημάτων. Το πέρασμα ανάμεσα στα σημεία μ' αυτόν τον τρόπο είναι περιορισμένο, σίγουρα πάντως εστιασμένο προς αυτήν την κατεύθυνση.

Μια δεύτερη στρατηγική, λιγότερο ή περισσότερο σαφής, κατάλληλη να διαμορφώσει το σημειωτικό παράδειγμα, αφορά στο πλαίσιο μέσα στο οποίο συντελούνται αυτά τα κρυμμένα νοήματα, αυτές οι μεταθέσεις από σημείο σε σημείο. Ένα τέτοιο πλαίσιο είναι, ως επί το πλείστον, κειμενικού τύπου. Έτσι, έπειτα από μια σημαίνουσα στιγμή για τα αρχιτεκτονικά, οπτικά, κινηματογραφικά, χειρονομικά κ.ο.κ. σημεία, επανήλθαμε πολύ γρήγορα στο *κείμενο*. Το κεί-

μενο δε που μας έρχεται στο νου τυχαία, είναι για άλλη μια φορά, κυρίως γραπτού τύπου, ίσως κάποιες φορές προφορικό, όμως σε κάθε περίπτωση γλωσσικό. Έτσι, σιωπηρά, αφού έχουμε υποστηρίξει τη θεωρητική σπουδαιότητα της μη γλωσσικότητας, το κείμενο έγινε εκ νέου το μοντέλο όλων των σημειωτικών λειτουργιών, είτε πρόκειται για λογοτεχνικό κείμενο (υψηλής κουλτούρας), είτε είναι κείμενο των μέσων επικοινωνίας (μαζικής κουλτούρας). Έτσι, επανήλθαμε σε γλωσσικού τύπου θεωρήσεις.

Το σύνολο των θεωρητικών στρατηγικών μιας ιστορίας του σημείου, μιας ιστοριογραφίας, το ενσωματώνει η προαναφερθείσα ιδέα, η οποία ενδιαφέρεται για την επανένταξη του τρόπου με τον οποίο η φιλοσοφία, και κυρίως οι μεγάλοι φιλόσοφοι, στοχάστηκαν ξανά και ξανά την προβληματική του σημείου. Κατ' αρχήν, πρόκειται, για μια επιλογή στρατηγικής, πανεπιστημιακής τακτικής, δηλαδή η αναγωγή αυτής της νέας επιστήμης, όπως είναι η σημειωτική, σε μια ενδυνάμει επιστήμη με πιστοποιητικό διανόησης. Όμως αυτό είναι ένα πρόβλημα της ιστορίας των επιστημών, το οποίο ίσως μπορούμε να παραμερίσουμε.

Δευτερολογώντας, η πρόταση για μια ιστορία της σημειωτικής λαμβάνει υπόψη την επιλογή μιας επιστημολογίας, σε αρκετά θεμελιώδη ζητήματα. Η ιδέα είναι ότι ο τρόπος θεώρησης του σημείου ιστορικά οδηγεί στην κατάδειξη της σημερινής εικόνας του σημείου. Είναι ένα κλασικό πρόβλημα για την ιστορία, που θέτει πολύ λεπτά και περίπλοκα θέματα και οδηγεί, το δίχως άλλο, κάποιες φορές σε καταστάσεις αμηχανίας.

Σας θυμίζω εδώ μονάχα δύο πράγματα. Μπορείτε να ανακαλύψετε, μελετώντας το έργο *De civitate dei*, ότι ο Αυγουστίνος χρησιμοποίησε μία σημαντική με οδηγίες. Τώρα, βέβαια, –ότι ο Monsieur Jourdan, έκανε πρόζα χωρίς να το ξέρει– κι ο Αυγουστίνος έκανε μια σημαντική με οδηγίες εν αγνοία του, προκύπτει από το γεγονός ότι εμείς σήμερα γνωρίζουμε κάποια πράγματα εκείνης της σημαντικής. Συνεπώς, έχουμε ανασυνθέσει μέσα στον αυγουστινιανό συλλογισμό την ύπαρξη μιας δυναμικής σημαντικής με οδηγίες²⁶. Στη συνέχεια, όμως, εάν προσπαθήσουμε να δούμε τον τρόπο

με τον οποίο ο Αυγουστίνος αναλύει μια φράση (ας πούμε, επτά ή οκτώ λέξεων) αντιλαμβανόμεστε ότι ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι η φράση αυτή αποτελείται από επτά ή οκτώ σημεία. Κι αυτή η θεώρηση μας φέρνει σε αμηχανία, διότι ο Αυγουστίνος αποκαλεί *σημεία*, χωρίς κανένα πρόβλημα και χωρίς να τα διαφοροποιεί, ένα σύνδεσμο, ένα ρήμα, ένα ουσιαστικό, ένα άρθρο κτλ., αλλά και το σύνολο της φράσης καθεαυτής.

Από το παραπάνω προκύπτει ένα ιδιαίτερο ζήτημα. Πρόκειται για το πρόβλημα της δυνατότητας επανασύνθεσης μιας *συναφούς* ιστορικής θεώρησης ολόκληρου του παρελθόντος, όταν αντιλαμβανόμεστε με ποιον τρόπο σ' αυτό το παρελθόν χρησιμοποιήθηκε ο όρος *σημείο* για να δηλώσει πράγματα πολύ διαφορετικά μεταξύ τους. Και κανείς μελετητής των φυσικών επιστημών δε θα δεχόταν την ιδέα πως, επειδή ο Δημόκριτος κι ο Bohr ονομάτισαν ως *άτομο* ένα συγκεκριμένο πράγμα, σε καμιά περίπτωση δεν θα μπορούσε να συγκριθεί το άτομο του Δημόκριτου με εκείνο του Bohr. Το πρόβλημα της ιστορίας του σημείου είναι, επομένως, ένα πολύ ευαίσθητο πρόβλημα συνοχής και αναδόμησης.

Επιτρέψτε μου να δώσω ένα δεύτερο παράδειγμα, σαφές και κοινότυπο συγχρόνως. Πρόσφατα ο Eco έγραψε ένα σημαντικό βιβλίο (που παραμένει εξίσου ενδιαφέρον, παρά την παρατήρηση που θα ήθελα να κάνω τώρα) για την δημιουργία της τέλει γλώσσας στον ευρωπαϊκό πολιτισμό²⁷. Το βιβλίο παρέχει απόλυτη και άψογη τεκμηρίωση. Σε κάποιο σημείο, όμως, γεννάται ένα περίεργο ερώτημα. Σε δύο κεφάλαια βρίσκουμε να ταυτίζονται, όπως το *άτομο* για το οποίο αναφέρθηκα παραπάνω, ο Raimondo Lullo και η *εσπεράντο*. Προκύπτει, λοιπόν, το ερώτημα, για ένα σημειολόγο που αναλύει τα συστήματα σημείων και της γλώσσας, εάν πρόκειται για το ίδιο πράγμα.

Ο Raimondo Lullo αποπειράθηκε να αναδιοργανώσει τη σημαντική, δηλαδή, την οργάνωση των σημασιών μιας δεδομένης γλώσσας. Η συστηματοποίηση πραγματευόταν έννοιες που δεν είχαν ακόμα εισαχθεί στο γλωσσικό σύστημα, ιδέες, δηλαδή, που μπορούσαν να εκφραστούν στα λατινικά, στα γαλλικά, στα αραβικά, στα βραβικά

και ούτω καθεξής. Επρόκειτο για εννοιολογικές αναπαραστάσεις που μπορούσαν και να αποδοθούν στο χαρτί. Επομένως, το πρόβλημα του Lullo ήταν να δομήσει μια *μορφή σημασίας*, μια εννοιολογική συστηματοποίηση ανεξάρτητη της μορφής με την οποία θα μπορούσε να εκφραστεί. Απεναντίας, η εσπεράντο, δεν επιχειρεί καθόλου να συστηματοποιήσει τη σημασία μιας γλώσσας. Ασχολείται, το πολύ-πολύ, με την αναδιάρθρωση της μορφής έκφρασής της, ανεξαρτήτως του εννοιολογικού συστήματος, της σημασιολογικής μορφής που η γλώσσα μεταφέρει. Η εσπεράντο επιχειρεί να παράγει διαφορετικές λέξεις, ικανές να συστηματοποιήσουν τη σημασία, οπουδήποτε.

Έτσι, κι οι δύο προσπάθειες, του Lullo και της εσπεράντο, είναι προτάσεις για τέλειες γλώσσες. Μόνο που ο πρώτος, προσπαθεί να φτιάξει όχι μια γλώσσα, αλλά μια μορφή εννοιολογικών σημασιών μεταβιβάσιμη σε όποια γλώσσα θέλουμε, συμπεριλαμβανομένων και των άλλων συστημάτων σημασίας (μπορούν να γίνουν ζωγραφιές, ταινίες, χοροί, κτλ. με τη «μεθοδική» επινόηση του Raimondo Lullo...). Ενώ από την άλλη, η εσπεράντο είναι αναδιοργάνωση μιας διαφορετικής μορφής έκφρασης βασισμένη στη φωνητική υπόσταση.

Θα μπορούσε, λοιπόν, να παρατηρήσει κανείς ότι πρόκειται για δύο εντελώς διαφορετικά πράγματα. Απ' τη μια μεριά, για δύο ιστορίες της τέλειας γλώσσας, η ιστορία των γλωσσών που οδεύει προς μια σημασιολογική αναδιοργάνωση των εσωτερικών της δομών, κι απ' την άλλη, η ιστορία των γλωσσών που στοχεύει σε μια αναδιοργάνωση των εκφραστικών της μορφών. Με τον τρόπο αυτό, η ιστορία αρχίζει να έχει ενδιαφέρον, κι είναι ακριβώς αυτή η οπτική στην οποία θα επιχειρήσω να σας οδηγήσω.

1.2. «Pars destruens»

Ποια θα μπορούσαν να είναι τα αποτελέσματα του ιστοριογραφικού περιορισμού που έχω αναφέρει ως εδώ; Πιστεύω ότι αξίζει τον κόπο η εξέταση να αρχίσει εκ του σύνεγγυς, σημείο προς σημείο, προκειμένου να προσανατολιστούμε.

Η εικόνα του λεξιλογίου

Το πρώτο αποτέλεσμα αφορά φυσικά την *έννοια του σημείου*. Έχω, πράγματι, την υποψία ότι η παρούσα έννοια αποτελεί, αν μη τι άλλο, ένα επιστημολογικό εμπόδιο για τη σημειωτική. Η εντύπωσή μου είναι ότι, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, όταν σκεφτόμαστε το σημείο –όταν δεν αντιμετωπίζουμε με αυστηρό τρόπο το πρόβλημα της διαφοράς μεταξύ των διαφόρων γλωσσών– ουσιαστικά έχουμε στο νου κάτι παρόμοιο με το σύστημα του λεξικού. Κάθε φορά που λέμε *σημείο* σκεφτόμαστε μια λέξη. Κι η σημειωτική, απ' αυτήν την άποψη, ξαναγίνεται αυτόματα μια σημειολογία, με την έννοια μιας λεξικολογίας. Τα σημεία ενός πολιτισμού γίνονται τα ισοδύναμα των λέξεων ενός πολιτισμού.

Τώρα, όπως ακριβώς κανένας γλωσσολόγος δε θα δεχόταν την ιδέα ότι η γλώσσα είναι φτιαγμένη από λέξεις, πιστεύω ότι κανένας σημειολόγος δε θα έπρεπε να δέχεται την ιδέα πως τα συστήματα σημασίας είναι φτιαγμένα από σημεία. Η σημειωτική, όπως η γλωσσολογία, θα έπρεπε ενδεχομένως να ενδιαφέρεται για τον τρόπο με τον οποίο μέσω μιας συγκεκριμένης ηχητικής μορφής (ή αλλιώς ενός σημαίνοντος) παράγουμε συστήματα και διαδικασίες σημασιοδότησης, είμαστε, δηλαδή, σε θέση να σημασιοδοτούμε μέσω ενός συγκεκριμένου μέσου εκφραστικής συστηματοποίησης (φωνητικό, εικονικό, κινητικό, κτλ.). Το παραπάνω, οδηγεί σε ερμηνευτικά μοντέλα που δεν κάνουν τίποτε άλλο παρά να συσσωρεύουν λέξεις. Η γλώσσα δεν είναι ένα άθροισμα λέξεων, ούτε το σύστημα σημασίας είναι ένα σύνολο σημείων.

Δυστυχώς, έχω την εντύπωση πως κάθε φορά που ακούμε να γίνεται λόγος για σημειωτική, σταδιακά αλλά σταθερά, ολισθαίνουμε προς αυτήν την ιδέα του αθροίσματος. Τα σημεία θεωρούνται ως να επρόκειτο να πάρουν μέρος σε ένα λεξικό προκαθορισμένων στοιχείων, κατά τον ίδιο τρόπο όπως μια εικόνα θα ανήκε σε ένα λεξικό εικόνων, σε ένα σύνολο δοσμένων εικονικών σημείων, εν ανάγκη αξιοποιήσιμων. Ας σκεφτούμε λοιπόν τους μελετητές, που επιχειρούν να μελετήσουν τις χειρονομίες (για παράδειγμα ο Desmond Morris) δημιουργώντας μια πραγματική χειρονομιακή λεξικολογία,

στην οποία, κάθε μία χειρονομία αντιστοιχεί, όπως σ' ένα λεξικογραφικό λήμμα, στην ακριβή του σημασία.

Έτσι, σταδιακά ασυναίσθητα, η σημειωτική γίνεται πάλι σημειολογία, μια μελέτη, δηλαδή, της σημασίας που όχι μόνο λαμβάνει υπόψη τον κυρίαρχο ρόλο της γλώσσας σε σχέση με τα άλλα σημειωτικά συστήματα, αλλά πάνω απ' όλα απεικονίζει τη γλώσσα μέσω ενός θεωρητικού μοντέλου λεξιλογικού τύπου. Ούτε ο Barthes πίστευε σ' αυτήν την υπόθεση. Γνώριζε πολύ καλά ότι τα σημεία είναι μόνο τόποι συνάντησης περίπλοκων συστημάτων υπονοήματος. Εν ολίγοις, κρίνεται αναγκαίο να ξεπεραστεί το επιστημολογικό εμπόδιο της αντίληψης του σημείου, γιατί δεν λαμβάνει υπόψη την πολυπλοκότητα της έννοιας.

Θυμηθείτε το παλιό ανέκδοτο με το συγγραφέα: «Τι κάνεις;», τον ρωτάει κάποιος. «Γράφω ένα βιβλίο», απαντάει. «Σε ποιο σημείο είσαι;», τον ξαναρωτάει. «Σε πολύ καλό σημείο» –αποκρίνεται– «έχω ήδη βρει όλες τις λέξεις, μου μένει μόνο να τις συνδυάσω». Έτσι, λοιπόν, περιγράφεται το τεράστιο κενό που υπάρχει ανάμεσα στο κατέχω ένα λεξιλόγιο και γράφω ένα βιβλίο. Η σημειωτική που συνεχίζει να δίνει ορισμούς για το τι είναι σημείο παραμένει στάσιμη στο αρχικό σημείο της αφητηρίας.

Κώδικες και αποδομισμός

Το επιστημολογικό εμπόδιο του ορισμού της έννοιας του σημείου είναι πολύ στενά συνδεδεμένο με την εικόνα εκείνη που συσχετίζει τα σημεία μεταξύ τους, δηλαδή, του σημειωτικού ισοδύναμου με τη γραμματική της γλώσσας. Η συστηματοποίηση της σημειωτικής γραμματικής προήλθε από το πληροφοριακό μοντέλο, ως προς την ιδέα ενός κώδικα. Έτσι, η ιδέα ενός σημείου ως απλό λεξικολογικό λήμμα συσχετίζεται με την ιδέα μιας γραμματικότητας νοούμενης ως a priori κωδικοποίηση. Εάν υπάρχουν σημεία και επικοινωνία, είναι, επειδή ιδεατά θα υπήρχε ένας υποκώδικας που θα ρύθμιζε τις λειτουργίες, τις δυναμικές και τα όρια.

Η απεικόνιση του κώδικα ως σύστημα στοιχείων και κανόνων λειτουργίας είχε μεγάλη απήχηση στη σημειωτική της δεκαετίας του

εξήντα, και μέχρι σήμερα θεωρείται από πολλούς κατάλληλη για την περιγραφή των διαφόρων συστημάτων σημασίας, γλωσσικών και μη. Σε τέτοιο σημείο μάλιστα, που την «ανατρεπτική» δεκαετία του εβδομήντα, με την έννοια του κώδικα εννοείτο ένα είδος αφ' υψηλού επιβολής που έπρεπε να πολεμηθεί με οποιοδήποτε τίμημα. Η ιδέα της αποδόμησης γεννάται ακριβώς από την ριζοσπαστική οπτική μιας παρανόησης όσον αφορά στη σημειωτική αντίληψη του κώδικα. Θεωρήθηκε πως για την αποκωδικοποίηση ήταν απαραίτητη η αποδόμηση, δηλαδή, το σπάσιμο των αλυσίδων μιας εξωτερικής και αυθαίρετης επιβολής και συνεπώς να επανευρεθεί χώρος για ελεύθερη ερμηνεία. Η αποκωδικοποίηση δεν είχε θεωρηθεί εγχείρημα συνδεδεμένο με την κατανόηση, αλλά πράξη, πολιτικά αναγκαία, σπασίματος των κωδίκων προκειμένου να απελευθερωθεί η σημασία και η αξία.

Έτσι, μια απλοϊκή αντίληψη της σημασίας οδήγησε στη δημιουργία μιας ομάδας δυσφημιστών της σημειωτικής. Κι η ίδια η σημειωτική –ψάχνοντας σίγουρα σημεία αναφοράς για να δομήσει και να καθορίσει το σημαινόμενο (σ' αυτήν ακριβώς την έννοια του κώδικα)– βρέθηκε σε μια πολύ έντονη αντίφαση με τον εαυτό της. Η αρχική δήλωση του Eco ήταν πράγματι εκείνη στο *Opera aperta*²⁸. Δηλαδή, κατά κάποιο τρόπο, ο Eco πρότεινε την ιδέα –θεμελιώδη για τον Peirce– σύμφωνα με την οποία, στη Βαβέλ των σημείων, κάθε σημείο μπορεί να παραπέμψει σ' ένα άλλο σημείο έως το άπειρο. Συνέβη, έτσι ώστε, απέναντι στην διακύμανση της σημειωτικής έννοιας του κώδικα, τη δεκαετία του '80, οι υποστηρικτές του αποδομισμού ήταν αυτοί που επανέφεραν την ιδέα του ανοιχτού έργου, μνημονεύοντας και τον Peirce, χωρίς όμως να αναφέρονται σ' αυτόν με ορθό τρόπο, και προχώρησαν αναφέροντας πως σε κάθε κείμενο μπορεί να ανατραπεί ο κώδικας και όλα να συσχετιστούν μεταξύ τους.

Υπερβάλω, διότι σίγουρα οι αποδομιστές δεν είναι τόσο κακοί. Βέβαια, είναι όπως στην καρικατούρα που τους έφτιαξε ο Eco για να αμυνθεί και να αποστασιοποιηθεί απ' αυτούς. Με υποδειγματική διατύπωση, ο Eco λέει επί τούτου: «Χρειάζεται να εισάγουμε ράβδους γραφίτη στην πυρηνική σύντηξη». Αν πράγματι, όλα τα σημεία παραπέμπουν σε άλλα πιθανά σημεία, δε θα υπάρχει πλέον καμιά

δυνατότητα ελέγχου. Ζούμε πραγματικά σε μια βαβελική, μετα-μοντέρνα κοινωνία.

Από δω πηγάζει και η αμυντική ιδέα: τι κωδικοποιημένο μπορούμε να εισάγουμε στη γλώσσα ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος αυτής της αλυσιδωτής αντίδρασης; Ράβδους γραφίτη, δηλαδή, πέραν της μεταφοράς, κριτήρια που να καθορίζουν με ακρίβεια τον απαραίτητο διαχωρισμό μεταξύ των παρεκκλίνουσων εξηγήσεων και των σωστών ερμηνειών. Χρειάζεται, άρχισε να υποστηρίζει ο Eco, μια ερμηνεία του κειμένου, η οποία, όσο περισσότερο δέχεται την προϋπόθεση πως μερικά πράγματα δεν μπορούν να ειπωθούν τόσο πιο σωστή είναι. Από εδώ προέρχεται και η ανάγκη να επανεισάγουμε μια παραδοσιακή διάσταση του ορθολογισμού στο εσωτερικό της γλώσσας, η οποία να ελέγχει την ακαταμάχητη φυγή των σημείων που παραπέμπουν ασταμάτητα σε άλλα σημεία²⁹. Σαν να λέμε, υπάρχουν σοβαροί και κανονικοί άνθρωποι και υπάρχουν και οι τρελοί και οι παρανοϊκοί, οι οποίοι έχουν ως παραληρηματική δράση να παραπέμπουν ένα σημείο σ' ένα άλλο σημείο³⁰.

1.3. «Pars construens»

Έχω, λοιπόν, την εντύπωση ότι έτσι βρισκόμαστε σε αδιέξοδο. Επομένως, πιστεύω ότι είναι απολύτως απαραίτητο να επανεξεταστεί το σύνολο των προβλημάτων που σχετίζονται με τη σημασία, το κείμενο, τον κώδικα και ιδιαίτερα το σημείο. Και κάνω αμέσως μια πρόταση: τα σημεία δε γίνονται αντιληπτά ως σημεία, ούτε μέσω ενός λεξικού (a priori απόδοση του σημαινόμενου), ούτε μέσω μιας εγκυκλοπαίδειας (ανασύνταξη της σημασίας με πολιτιστικά κριτήρια). Απεναντίας, το πρόβλημα που πρέπει να μελετήσει η σημειωτική είναι αυτό των συστημάτων και των διαδικασιών της σημασίας. Με αυτή την προοπτική, το ζήτημα δεν είναι να απαλλαγούμε *σύντομα* από την έννοια του σημείου, αλλά να σκεφτούμε ότι τα σημεία είναι σημειωτικές στρατηγικές, τα λεξήματα είναι γλωσσικές στρατηγικές, όπως τόσες άλλες απαραίτητες για τη χρήση της γλώσσας, ώστε να θέσουν σε λειτουργία το νόημα και να αρθρώσουν σημασία.

Εν τέλει πρόκειται να αντιπαραθέσουμε τις ερευνητικές μεθόδους που περιγράφηκαν έως τώρα, σε ένα άλλο είδος οργάνωσης της σημασίας με το όνομα *γλωσσηματική*. Ο Louis Hjelmslev, ένας από τους ιδρυτές της γλωσσηματικής, υποστήριζε μια πολύ συγκεκριμένη ιδέα: *ας μην βασιζόμαστε τυφλά στα σημεία, τα σημεία είναι μόνο γεγονότα ιστορικά καθορισμένα και μεταβάλλονται ανάλογα με την εκάστοτε ιστορία στην οποία τυγχάνει να συμμετέχουν*³¹. Είναι σαν να προσπαθούμε να αρθρώσουμε τη σημασία της γλώσσας (ή καλύτερα το φανερό και λανθάνον νόημα), με μονάδες σημασίας, όπως ακριβώς όταν φτιάχνουμε ένα συγκεκριμένο ήχο μιας γλώσσας μέσα από τη σύνδεση των στοιχειωδών μονάδων του (ή των φωνημάτων). Οπότε, βλέπουμε ότι ο διαφορετικός συνδυασμός αυτών των διακριτών μονάδων (ή *σημημάτων*) παράγει δομές με διαφορετική έννοια, δηλαδή, διαφορετικές μονάδες της σημασίας που αποκτούν σχέση από τα συμφραζόμενα.

Τι τελικά προϋποθέτει μια ανάλυση; Προϋποθέτει μια λογική και έξυπνη κίνηση, να διαχωριστούν οι δύο όψεις του σημείου, το *σημαίνον* και το *σημαινόμενο*, σε ένα *επίπεδο έκφρασης* και σε ένα *επίπεδο περιεχομένου*. Η ιδέα είναι ότι υπάρχει η πλευρά του σημαίνοντος και η πλευρά του σημαινομένου στη γλώσσα, όψεις, οι οποίες για να αναλυθούν, πρέπει πρώτα να διαχωριστούν. Εάν η σχέση μεταξύ σημαίνοντος και σημαινομένου είναι αυθαίρετη (όμως, σχετικά με αυτό πρέπει να ανατρέξουμε πίσω: ένα από τα χαρακτηριστικά της σημειωτικής στροφής είναι η μη παραδοχή της σωσυριανής αρχής ότι το σημείο είναι αυθαίρετο) και, εν δυνάμει, διαχωρίσιμες όψεις του σημείου (Σημαίνον και Σημαινόμενο), μόνο τότε μπορούμε να καταδείξουμε, κατά κάποιον τρόπο ότι, η μια όψη σχετίζεται με την άλλη και είναι σε κάποιο βαθμό ισομορφικές. Αν δεν διαχωριστούν πρώτα τα δύο επίπεδα της γλώσσας, καμία σύγκριση δεν είναι δυνατή. Η σύγκριση οδηγεί σε ένα αναπόφευκτο συμπέρασμα, ότι Έκφραση και Περιεχόμενο ενώ βρίσκονται μεταξύ τους σε αμοιβαία σχέση (αν υπάρχει ένα σημαίνον υπάρχει και ένα σημαινόμενο, αν υπάρχει ένα σημαινόμενο υπάρχει και ένα σημαίνον) δεν συμπίπτουν. Κάθε επίπεδο γλώσσας έχει δικές του δομές

που προκύπτουν όμοιες, δηλαδή, ισομορφικές μόνο σε ένα επιφανειακό επίπεδο ανάλυσης, και όχι βάθους. Αυτή είναι η βασική θεωρητική οπτική της γλωσσηματικής, που ήταν κατά βάθος σωσσοριανή κίνηση, μια δυαδικότητα η οποία αρθρώνεται στο εσωτερικό της έννοιας του σημείου.

Είναι προφανής η διαφορά με την υπόθεση του Peirce, στην οποία κάθε σημείο ως ολότητα παραπέμπει σε ένα άλλο σημείο ως ολότητα. Στον Peirce τα σημεία διακρίνονται από άλλα σημεία, αλλά δεν έχουν σε καμία περίπτωση δύο όψεις, το σημαίνουν και το σημαίνόμενο. Ως εκ τούτου, η υπόθεση του Peirce καταλήγει να είναι μια προγενέστερη υπόθεση, θεωρητικά παρά χρονολογικά, από αυτή του Saussure.

Γεγονός το οποίο δεν έγινε αμέσως αντιληπτό, και ως εκ τούτου οδήγησε σε μια σειρά παρεξηγήσεων. Μια χαρακτηριστική παρερμηνεία βρίσκεται για παράδειγμα στα πρώτα έργα του Derrida. Σκέπτομαι το βιβλίο *Περί Γραμματολογίας*³², όπου το σημαίνουν ταυτίζεται με το αισθητηριακό και το σημαίνόμενο με το εννοιολογικό. Με τον τρόπο αυτό, για τον Derrida το σημειωτικό πρόβλημα ήταν αρκετά απλό, ώστε έχει ήδη επιλυθεί. Το γλωσσικό σημαίνουν είναι αυτό που ερεθίζει το αυτί, ενώ το σημαίνόμενο είναι εκείνη η άρθρωση που παράγεται κατά τη στιγμή της πρόσληψης. Σύμφωνα με την σημειωτική οπτική του Derrida, η πραγματικότητα βρίσκεται εκτός των σημείων. Το αναφερόμενο παραπέμπεται κενό στον εξωτερικό κόσμο, και η πραγματικότητα βρίσκεται έξω από σημεία. Υπάρχει το πραγματικό, γεμάτο θόρυβο και έμπνευση. Έπειτα, υπάρχουν τα σημεία και τα σημεία χωρίζονται σε δύο μέρη, ένα σημαίνουν και ένα άλλο σημαίνόμενο. Το πρώτο αγγίζει τις αισθήσεις και το σώμα, το δεύτερο αγγίζει τα πολύπλοκα προβλήματα που υπάρχουν στο μυαλό.

Βλέπετε πολύ καλά ότι μια τέτοια σημειωτική επανεισάγει πολύ αρχαίες εννοιολογικές διακρίσεις, όπως αυτή μεταξύ σώματος και ψυχής, ύλης και πνεύματος και άλλες παρόμοιες. Κυρίως, όμως, παγιώνει μια πολύ παράξενη ιδέα σύμφωνα με την οποία, η σημειωτική δεν ενδιαφέρεται για το πραγματικό, από τη στιγμή που ασχολείται απλώς με τα σημεία, δηλαδή, δεν ενδιαφέρεται για το *ποιος*